

СПЕЦИФІКА РОЗШИРЕННЯ ЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ ПОЛІТОЛОГІЇ

БІЛЕЦЬКА І. О.

iryna.biletska@ukr.net

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри теорії та практики іноземних мов

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

Явище детермінологізації характерне як для термінів, які перейшли в термінологічну систему політології із загальнолітературної мови, так і для тих, які спочатку утворилися як політичні терміни або були запозичені з інших мов.

При детермінологізації відбувається розширення значення терміна, воно співвідноситься не тільки з певним поняттям політології, а й з набагато більш загальним, характерним для загальнолітературної мови. Крім того, розширюється і сфера його вживання, а також можливості сполучуваності.

Цікаві з точки зору поступової детермінологізації є однокореневі терміни *centrism* і *centrist*. Оскільки визначення одного терміна знаходиться в прямій залежності від визначення іншого, можна розглядати розвиток їх значень паралельно. У сучасній англійській системі політології терміни вони мають, відповідно, такі значення: «an ideological position between extremes within a party»; «a member of a centre party»; «one closely attuned to the thinking of the majority».

Згідно з даними про історичне вживання цього терміну, наведеними в «Великому Оксфордському словнику», спочатку це слово стосувалося тільки представників однієї партії. Потім, досить швидко, його значення розширилося до більш узагальненого – «The policy of adopting a middle position between extreme views», і незабаром він став вживатися як щодо політичних поглядів, так і в більш широкому значенні. Серед прикладів його вживання зустрічаються такі фрази: «... *philosophical centrism that should preserve the*

British tradition ...» (1935), «*Bell's centrism and «moderationism» lead him rather seriously astray»* (1960) і т.д. [4].

На сучасному етапі політичні терміни більшою мірою, ніж терміни інших наук, схильні до подібних процесів. Так, згідно з Т. Крючковою, більшість слів загальнолітературної мови ставали термінами політичних досліджень в XVIII-XIX століттях, у той час як зараз набагато більшого поширення має протилежний процес – розширення значення термінів політології, їх вживання поза науковим, і навіть поза політичним контекстом, тобто, детермінологізація [1].

Однією з найбільш очевидних причин цього є те, що сам предмет політології – сфера політики – став більш доступним, більш зрозумілим і знайомим для неспеціалістів та частіше обговорюється ними, ніж раніше. Політичні терміни частіше, ніж терміни будь-якої іншої галузі наукового знання, використовуються в засобах масової інформації, через які проникають у мову великої кількості людей. Вони «приспосовують» значення терміна до свого розуміння, а часто надають йому певні конотації або вживають в абсолютно новому, переносному, значенні.

Так, наприклад, термін *democracy* має наступне визначення в політології: «a form of rule in which either the members of a society act as the policy-making authority (direct democracy) or are represented by a smaller number to make policy on their behalf (representative democracy)». Проте, якщо ми звернемося до тлумачного словника («Longman Dictionary of Contemporary English»), ми знайдемо такі визначення: «*democracy* – 1) government by the people, or by elected representatives of the people; 2) a country governed by its people or their representatives; 3) social equality and the right to take part in decision-making» [3].

Варто наголосити, що тільки перше значення – «government by people, or by elected representatives of the people» – більш-менш відповідає термінологічному розумінню цього слова, хоча в такому визначенні також проявляється спрощене його сприйняття.

Друге значення – «a country with a democratic type of government» – є прикладом метонімічного вживання, а третє значення – «social equality» – відображає деякі властивості відносин, з якими зазвичай асоціюється демократична форма правління: термін часто використовується поза політичним контекстом.

Дослідницький інтерес становлять етапи, які виділяються в процесі детермінологізації. Так, на першому етапі слово тільки частково втрачає свій термінологічний характер. При цьому поняття залишається одним і тим же, але у нього можуть, у залежності від контексту, з'являтися додаткові відтінки значення, що відображають особисте сприйняття мовцем.

Наприклад, термін *back-bencher* спочатку використовувався в своєму буквальному значенні – «a person sitting at the back bench». Так, додаток до «Великого Оксфордського Словника» 1972 року видання дає наступне визначення: «a member who occupies a seat on the back benches on either side of the house» [4].

Однак, оскільки в Палаті Громад британського парламенту ці місця займали рядові представники, які мали менші повноваження, практично відразу цим терміном стали позначати звичайних, пересічних членів тієї чи іншої партії. Крім того, в мовному вживанні він досить часто набував конотації невдачливого, невідомого, скромного представника парламенту, який мало на що претендує в політичному плані.

Таким чином, хоча в словниковому визначенні наведені вище конотації не відображені, вони досить часто виявляються при вживанні цього терміну в засобах масової інформації. Додаткові відтінки значення ще не зареєстровані ні в офіційному визначенні терміна, представленому в термінологічному словнику, ні в тлумачних словниках загальнолітературної мови. Тому вони досить рухливі і можуть змінюватися в залежності від наміру автора висловлювання і ставлення до поняття, що позначається тим чи іншим терміном.

Крім того, при розширенні спектра вживання терміна можуть змінюватися і додаткові відтінки його значення, в залежності від того, до якого кола явищ він належить. Так, наприклад, словник політичних термінів – «Safire's New Political Dictionary» – дає наступне визначення терміну *backbencher*: «a legislator of low seniority; a steadfast supporter of party leaders» [6]. В американському варіанті англійської мови буквальне його значення – «парламентарій, який займає місце в задніх рядах залу засідань» – втрачається, так як, на відміну від британської Палати Громад, в американському Конгресі немає певної системи розташування членів парламенту.

Інший словник політичних термінів – «The Congress Dictionary» – пропонує аналогічне визначення цього терміну в його американському варіанті: «member with low seniority, usually in the House of Representatives. This is a British House of Commons term and refers to newcomers, who are seated at the back of the Parliament. It has no literal meaning, however, since the House, unlike the Senate, has no assigned seating» [2]. Однак у тому, що стосується відтінків значення, властивих терміну в британському варіанті англійської мови, цей словник, посилаючись на виданий у Великобританії «Parliamentary Dictionary» вказує на зовсім протилежні конотації в порівнянні з представленими в «Satire's New Political Dictionary»: більшу незалежність у порівнянні з лідерами парламенту, меншу відповідальність, можливість висловлювати думку, що відрізняється від загальної позиції партії [6].

Зазвичай перший етап детермінологізації пов'язаний із частим вживанням терміна поза науковим контекстом – у засобах масової інформації, в розмовній мові. При цьому поняття, що позначається цим терміном, залишається тим же, але порушується однозначна відповідність між означуваним і відповідним йому науковим визначенням, стираються відмінності між термінологічним і нетермінологічним вживанням цього слова.

Гуманітарні науки, на відміну від технічних і природничих дисциплін, оперують поняттями, які безпосередньо пов'язані з людською свідомістю, включаючи свідомість самого вченого. Отже, вони можуть сприйматися дещо

емоційно, в них більше значення, ніж у технічних і природничих науках, набуває особистість дослідника, його власна точка зору на досліджуваний предмет. Гуманітарні науки більш суб'єктивні, вони допускають існування різних трактувань одних і тих же явищ. Крім того, в той час як для природничих наук велике значення має формальна організація, гуманітарні науки, і особливо політологія, набагато більш залежать від ідеологічних і соціальних факторів. І, нарешті, «говорячи про відмінності між термінологією природничих і гуманітарних наук, слід зазначити, що текстові описи предмета тієї чи іншої природничої науки виявляються, як правило, в набагато меншому ступені, в порівнянні з гуманітарними науками, залежними від літературної мови» [1].

Крім того, політика викликає підвищений інтерес великої кількості неспеціалістів. Найчастіше політичні події, явища і суб'єкти політики сприймаються з великою часткою емоційної оцінки. Все, що стосується політичного життя, ділиться на «погане» і «хороше» навіть багатьма вченими, не кажучи вже про людей, що розглядають політологію не як науку, а як сферу життя суспільства, яка безпосередньо торкається їх самих.

Все це сприяє тому, що деякі терміни політології перестають бути стилістично нейтральними і легко набувають певних емоційних та оцінних конотацій.

Так, наприклад, термін *ideology* визначається наступним чином: «originally a system of ideas for political or social action; in current political use a mental straitjacket, or rigid rules for the philosophically narrow-minded» [5]. Негативне забарвлення цього терміна проявляється і безпосередньо в мовному вживанні, наприклад: *The process of ideology-formation can go on even in the most high-minded of circles* (1966); *Ideology ... is usually taken to mean, a prescriptive doctrine that is not supported by rational argument* (1970) [5]; *As a result even the philosophy of praxis tends to become an ideology in the worst sense of the word, that is to say a dogmatic system of eternal and absolute truths* [5].

Таким чином, в залежності від ставлення певної групи людей або представників певної наукової школи (а часто – і всього суспільства) до поняття, що позначається якимось терміном, він може набувати різних видів конотацій.

Цікаво, що у випадку з термінологічною системою політології можливі навіть зміни конотації одного і того ж терміну з позитивної на негативну і навпаки в залежності від політичної ситуації, від того, ким і в якому контексті вживається відповідний термін і від того, до яких явищ або об'єктів він належить.

Так, цікавий приклад терміна *axis*. Спочатку, коли він стосувався Німеччини, Італії та Японії часів Другої Світової Війни (*the Axis powers*), він мав позитивну конотацію при використанні його прихильниками цього союзу, і негативну – в очах його супротивників [7]. Пізніше термін втратив негативне забарвлення, позначаючи будь-який союз двох країн (як, наприклад, *a London – Washington axis*), але недавно ця конотація знову проявилася у визначенні «осі зла» (*axis of evil*), сформульованому американською адміністрацією: *States like these, and their terrorist allies, constitute an axis of evil, arming to threaten the peace of the world.*

Подібне явище – яскрава ілюстрація того, який вплив має на систему термінів політології розвиток політичної ситуації в світі і в окремій країні. Крім того, вищевказаний термін піддався детермінологізації ще більшою мірою, так як він також перейшов із системи політичних понять у сферу загальнолітературної мови: згідно «Великого Оксфордського Словника», він може використовуватися і в переносному значенні, для позначення інших подібних союзів: *any comparable association, or connecting common interest* [4].

Таким чином, ми переходимо до наступного етапу детермінологізації, який має на увазі оформлення терміна як слова загальнолітературної мови і його фіксацію в словниках. Спеціальне, наукове значення терміна зводиться до мінімуму, часто він набуває великого стилістичного потенціалу і може

використовуватися як основа подальшої семантичної деривації, вже в загальнолітературній мові.

У цьому випадку вже не можна зіставити цей термін з його науковим визначенням, а отже, він вимагає тлумачення словниками загальнолітературної мови. Деякі дослідники навіть вважають, що в термінологічній системі власне термін залишається без змін, а в загальнолітературній мові функціонує утворений від нього омонім. Інші ж науковці вважають, що зв'язок між цими значеннями все-таки залишається досить очевидним.

Так, наприклад, термін *parliamentarian*, який спочатку мав значення «a member of parliament», отримав нове значення в загальнолітературній мові: «an experienced politician who is good at using the rules of a parliament» [5].

Крім загальнолітературної мови, терміни політології можуть запозичувати термінологічними системами інших наук. Так, наприклад, термін *escalation*, який використовується в політології в наступних значеннях: «an increase in military activity, either in preparation for or during an armed conflict»; «by extension, acceleration of effort in any kind of campaign»; «an increase or development by successive stages»; «the development of «conventional» warfare into nuclear warfare, or the use of successively more powerful types of weapons in war» [5], пізніше перейшов в сферу економіки, де вживається щодо різкого зростання цін, заробітної плати і т.д.: *Sales contracts permit upward adjustment through «escalation» as a result of wage increases granted by the vendors* («New York Times», 14 серпня 1949 р.); *Shell Oil Company and the Moonie Oil Group have agreed on a price of \$ 2.83 a barrel for Moonie oil without an escalation clause* («Financial Times», 23 березня 1964 р.). Цікаво, що розвиток значень цього слова був досить швидким.

Крім частого вживання в засобах масової інформації та переходу в мову неспеціалістів, можна виділити ще одну причину детермінологізації – метафоризацію термінів. У більшості розглянутих вище випадків слово загальнолітературної мови, утворене на основі терміна, фактично відноситься до одного і того ж явища політичного життя, незважаючи на те, що поняття, що

ним позначається, втрачає наукову точність. У разі метафоризації термін вживається в переносному значенні і стосується іншого поняття.

Наприклад, термін *cold war*, який визначається як «non-military conflict, ideological hostilities short of armed conflict, consisting in threats, violent propaganda, subversive political activities, or the like, specifically those between the USSR and the Western powers after the 1939-1945 war» [5], набув два нових значення. З одного боку, він використовується в загальнолітературній мові в переносному значенні для позначення будь-яких неприязних відносин між людьми, групами людей, компаніями і т.д. З іншого – з закінченням власне холодної війни в історичному сенсі (між СРСР і США), цей термін став використовуватися для позначення будь-якої застарілої або небажаної політики – «non-military conflict; ideological hostilities; now used to indicate outmoded or unwanted policies» [7].

Крім того, деякі терміни, переходячи з системи засобів вираження політичних понять у загальнолітературну мову, можуть входити до складу ідіоматичних виразів. Таким чином, виявляється крайня межа детермінологізації, оскільки термін остаточно втрачає своє первинне значення, стаючи лише елементом більшого утворення, що володіє власним, глобальним, значенням.

Так, наприклад, початкове значення терміна *agenda* – «порядок денний» – було розширено. Цим словом стали позначатися будь-які програми дій і, більш узагальнено, наміри, плани. Згодом же на основі цього розширеного значення виникло вираз *hidden agenda*, що позначає якісь приховані наміри. Як правило, це словосполучення має негативну конотацію і мається на увазі, що щось планується недобре. Цей вислів широко використовується не тільки і не стільки в сфері політичного спілкування, скільки в загальнолітературній мові. Отже, мова йде не просто про утворення термінологічного словосполучення, а про детермінологізацію базового терміна.

Детермінологізації піддаються не тільки прості терміни, а й термінологічні словосполучення. Так, наприклад, термін *lame duck* має таке

значення в системі політології: «an officeholder whose power is diminished because he is soon to leave the office, as a result of defeat or statutory limitation» [7]. Спочатку фразеологізм використовувався в діловій сфері і стосувався збанкрутілих підприємців. Перше його вживання в політичному значенні відноситься до XIX століття, коли ним стали позначати політичних діячів, здатних досягти успіху. У XX ж столітті спочатку відбулося подальше звуження значення цього терміну до зазначеного вище – «посадова особа, влада якої обмежена внаслідок закінчення терміну повноважень», а потім почалося активне утворення нових термінологічних сполучень на його основі, а також активна детермінологізація і використання в інших професійних сферах. Так, у галузі політології були утворені такі термінологічні словосполучення, як *lame-duck period* – «the period before the elected president comes to office», *lame-duck amendment* – «amendment to the US Constitution reducing the period before the elected president comes to office», *lame-duck appointments* – «rewarding friends with judicial posts by the president during his last days in office», «lame-duck session of Congress », «lame duck policy» і т. д.

Крім того, в результаті детермінологізації утворилося кілька значень означеного терміна, що відносяться до загальнолітературної, розмовної мови, а також до різних жаргонів. Так, дієслово *to lame-duck* має значення «to help (a disabled person)».

Таким чином, у результаті дослідження було встановлено, що терміни політології активно взаємодіють з іншими галузями термінології і з загальнолітературною мовою, активно вживаючись нефахівцями як щодо переосмислених ними понять політології, так і в переносному значенні. Більшість із розглянутих термінів піддалися детермінологізації протягом досить короткого періоду часу – в середньому 70 років з моменту першого вживання в якості політичного терміна. Більш того, у багатьох випадках легко простежити історію цього процесу від першого вживання терміна в ширшому, не власне науковому сенсі, до його остаточного переходу в сферу загальнолітературної мови. Особливо активно процес детермінологізації

відбувається починаючи з середини XX століття, коли проявився інтерес широкого кола неспеціалістів до політики.

Використана література:

1. Крючкова Т. Б. Общественно-политическая лексика и терминология: дисс. ... д-ра филол. наук. М., 1991.
2. Dickson P., Clancy P. The Congress Dictionary. New York, 1993.
3. The Longman Dictionary of Contemporary English. Special Edition. M, 1993.
4. The Oxford English Dictionary. Oxford, 1933.
5. Robertson D. A Dictionary of Modern Politics. London, 1985.
6. Safire W. Safire's New Political Dictionary. New York, 1993.
7. Smith E. C. and Zurcher A. J. New Dictionary of American Politics. New York, 1968.